

Na závěr jednání bylo přijato usnesení, v němž se konstatuje, že Valné shromáždění zhodnotilo činnost Slovenské sociologické společnosti při SAV od r. 1972, a v němž se vyzývají další úkoly, jako například nutnost soustavné kritiky buržoazní sociologie, rozvíjení činnosti vytvářením poboček Slovenské sociologické společnosti v mimobratislavských centrech, prohlubování spolupráce s jinými společnostmi, především s Československou sociologickou společností při ČSAV, Socialistickou akademií a Vědeckotechnickou společností, rozvíjení kontaktů se sociology ze socialistických zemí, soustavná spolupráce s mladými sociology a aktivizace práce všech sekcí.

Libuše Lišková

Struktura každodenních činností – základní charakteristika způsobu života

(Informace o výsledcích výzkumu časových rozpočtů Pražanů)

V podstatě všechny definice způsobu života, nezávisle na rozdílech v rozsahu a povaze používaných definičních příznaků, přiznávají úlohu klíčového prvku způsobu života životním činnostem. Jejich ustálené formy, vlastnosti a rysy jsou charakteristické pro dosažený stupeň společenského vývoje. Promítá se v nich jak stupeň rozvoje výrobních sil a celková úroveň materiálního bohatství společnosti, tak charakter společensko-výrobních poměrů a s ním související třídní rozvrstvení společnosti. Všechny tyto společenské determinanty se však do života jednotlivců nepřemítají přímo, ale v řadě zprostředkování – historických, sociálně ekonomických, kulturních aj. Výsledkem je rozmanitost, variabilita konkrétních podmínek života různých sociálních skupin, tříd a vrstev společnosti, která – aktivně osvojována a zpětně utvářena subjektem – vyúsťuje v reálnou bohatost a mnohotvárnost forem lidského života. Poznat způsob života znamená proto nejen popsat obecné charakteristické vlastnosti životních činností, ale také pochopit složitě vazby mezi nimi a rozvojem podmínek života na jedné straně a rozvojem osobnosti a její tvůrčí aktivity na straně druhé.

Výzkum časových rozpočtů Pražanů, který byl uskutečněn v roce 1976 Ústavem pro filozofii a sociologii ČSAV¹, se proto také – v rámci poznávacích možností a mezi techniky samé – pokusil získat nejen výchozí deskriptivní charakteristiky každodenních činností, odvozené od situovanosti činností podél časové osy, ale také některé hlubší infor-

mace o závislostech mezi strukturou životních činností, podmínkami života a názory a potřebami respondenta. V informaci, kterou předkládáme čtenáři na základě první fáze zpracování výzkumu, se opíráme především o údaje charakterizující strukturu a diferenciaci využití týdenního časového fondu základních socioprofesionálních, demografických a dalších skupin. Převážná část použitých statistických dat byla publikována ve statistických informacích vydaných společně Městskou správou ČSÚ a Ústavem pro filozofii a sociologii ČSAV v březnu 1977 pod názvem *Struktura týdenního časového fondu Pražanů na jaře 1976*.

Práce a studium

Více než tři čtvrtiny pražských občanů jsou ekonomicky aktivní a dalších 12 % převážně mladých lidí se studiem připravuje na účast ve společenském pracovním procesu. Čas, který věnují práci nebo studiu (viz tabulka 1), představuje 22–28 % jejich týdenního časového fondu a je základním strukturnětvorným a diferencujícím prvkem v systému každodenních činností. Výzkum se pokusil rozložit blok tzv. pracovní doby – tradičně studovaným jako celek – na vlastní práci a ostatní s ní spojené činnosti. Přes relativně nízkou spolehlivost této operace (opírající se jen o výpověď respondenta), která nás nutí interpretovat získané výsledky s vědomím, že jde o jistou idealizaci skutečného stavu, a přes některé problémy s tímto klasifikačním postupem spojené (výzkum nezachytil vazbu pracovní činnosti na normativní pracovní dobu respondenta), přinesl některá zajímavá a společensky významná zjištění:

1. Potvrdil všemi výzkumy časových rozpočtů dokladaný rozdíl v průměrném množství času věnovaného pracovní činnosti muži a ženami. Obohatil však toto zjištění o poznatek, že rozdíl se výrazně snižuje u skupiny zaměstnanců. Čas práce na pracovišti a mimo pracoviště (položky 11 plus 14) v průměrný pracovní den (neuvažovány dny s plnou či částečnou absencí) činil u dělníků 8,0 hodin, u dělnic 6,8 hodin, u zaměstnanců 7,7 hodin a u zaměstnankyň 7,3 hodiny.

2. Vzhledem k tomu, že ve zjištěných údajích je zahrnuta i přesčasová práce (více než polovina zaměstnaných mužů a více než čtvrtina zaměstnaných žen udávají, že pracují přesčas minimálně jednou týdně), přinesl výzkum varovný poznatek o relativně nízkém stupni využití zákonné pracovní doby. Přestože se do výsledků promítá převážně jen le-

¹ Výzkum časových rozpočtů Pražanů (úvodní metodologická informace viz Sociologický časopis 3/1977) uskutečnili pracovníci oddělení pro výzkum utváření socialistického způsobu života ÚFS ČSAV, vedeného doc. dr. B. Filipcovou, CSc. (vedoucí pracovní skupiny dr. J. Vítečková, členové E. Rendlová, V. Rak, dr. H. Jerábek) ve spolupráci s Městskou správou Českého statistického úřadu v hl. m. Praze, odborem životní úrovně domácností. Výzkum zachytil situaci v terénu v době od 25. 5. do 15. 6. 1976; zúčastnilo se ho 500 domácností zpravodajské

sité statistiky životní úrovně a v nich 1101 respondentů starších 15 let. Každý respondent zaznamenával primární a sekundární činnosti v průběhu sedmi dnů a poskytl řadu dalších informací. Výzkum použil čtyři technické instrumenty: záznamový deník, dotazník respondenta, evidenční charakteristiku respondenta, evidenční charakteristiku domácnosti. V roce 1977 na jaře bylo provedeno došetření zaměřené na problémy víkendů, dovolených a rodinného hospodářství. Došetřen se v době přípravy této informace zpracovává.

Tabuľka 1. Štruktúra týždenného časového fondu základných socioprofesionálnych skupín — v hod.

Hlavné činnosti	Dělníci		Zaměstnanci		Ženy v domácnosti	Studenti a učni	Ostatní
	M	Ž	M	Ž			
Počet osob	146	89	252	355	77	125	39
11 Práce na pracovíšti	39,3	30,7	33,4	30,3	1,0	19,4	1,2
12 Jídlo na pracovíšti	3,3	2,4	2,5	2,6	0,0	1,4	0,1
13 Ostatní činnosti na prac.	2,0	1,6	1,4	1,4	0,0	1,1	0,1
14 Práce mimo pracovíště	1,5	1,7	4,0	2,7	0,0	14,6	0,0
15 Vedlejší výděleč. práce	0,5	0,6	0,8	0,6	0,0	0,2	0,8
Práce a čas na pracovíšti	46,6	37,0	42,1	37,6	1,0	36,7	2,2
21 Cesta do práce a zpět	5,9	4,1	5,8	4,7	0,1	5,0	0,3
22 Cesta za nákupy, zábavou	2,9	2,9	3,5	3,4	3,7	5,5	3,3
23 Cesta na chatu	2,0	2,0	2,0	1,8	1,7	2,0	1,5
Doprava	10,8	9,0	11,3	9,9	5,5	12,5	5,1
31 Příprava jídla	1,6	9,7	1,7	9,7	15,1	1,7	12,9
32 Vnitřní úklid bytu, domu	2,7	5,3	3,5	4,9	8,0	2,3	5,9
33 Péče o prádlo, obuv	0,3	4,4	0,5	4,1	7,0	0,6	4,8
34 Fyzická péče o děti	0,6	2,6	0,8	2,0	9,8	0,2	1,5
35 Údržba motor. vozidel	1,7	0,1	1,3	0,0	0,1	0,4	0,0
36 Úklid okolí domu, chaty	1,1	0,6	1,4	0,4	0,3	0,3	0,1
37 Jiné domácí práce	0,9	0,8	1,3	1,1	1,5	0,7	0,9
38 Nákupy	1,3	3,8	1,6	3,2	4,8	1,8	5,2
39 Služby, pochůzky	0,3	0,2	0,4	0,3	0,3	0,4	0,7
Domácnost, služby	10,5	27,5	12,5	25,7	46,9	8,4	32,0
41 Jídlo, občerstvení	7,0	6,2	7,3	6,5	9,3	7,2	10,4
42 Osobní hygiena	5,7	5,8	6,2	6,4	6,8	6,0	6,6
43 Návštěva holiče, lázní	0,1	0,2	0,1	0,3	0,2	0,0	0,1
44 Návštěva lékaře, léčení	0,2	0,8	0,7	0,6	0,8	0,9	0,3
45 Spánek (hlavní i denní)	52,2	51,5	51,5	51,4	54,0	59,5	61,4
Biologicko-fyziol. potřeby	65,2	64,5	65,8	65,2	71,1	73,6	78,8
51 Výkon veřejných funkcí	0,3	0,0	0,7	0,1	0,0	0,2	0,2
52 Účast na schůzích	0,4	0,2	0,6	0,5	0,0	0,2	0,0
53 Brigády	0,5	0,0	0,2	0,1	0,0	0,3	0,0
54 Účast na školení, kursech	0,1	0,3	0,5	0,5	0,2	0,2	0,0
55 Sebevzdělávání	0,8	0,5	1,7	0,7	0,7	2,3	0,1
Studium a participace	2,1	1,0	3,5	1,9	0,9	3,2	0,3

Tabulka 2. Struktura týdenního časového fondu základních socioprofesionálních skupin — v %

Hlavní činnosti	Dělníci		Zaměstnanci		Ženy v domácnosti	Studenti a učni	Ostatní
	M	Ž	M	Ž			
Počet osob	146	89	252	355	77	125	39
61 Ruční práce	0,0	2,2	0,0	1,7	2,6	0,7	2,8
62 Technické kutilství	0,7	0,0	1,0	0,1	0,2	0,6	0,1
63 Zahrádkaření	1,5	1,5	2,4	2,0	1,6	0,6	3,8
64 Jiné technické činnosti	0,7	0,2	0,4	0,1	0,0	0,2	0,0
Technické a manuální aktivity	2,9	3,9	3,8	3,9	4,4	2,1	6,7
71 Aktivní sport	1,5	0,2	1,1	0,5	0,6	3,3	0,2
72 Vycházky, pobyt v přírodě	3,5	3,2	2,7	2,7	9,8	3,0	7,3
Pohybové aktivity	5,0	3,4	3,8	3,2	10,4	6,3	7,5
81 Návštěva kina	0,7	0,4	0,5	0,5	0,6	1,3	0,0
82 Návštěva divadla, koncertu	0,2	0,1	0,2	0,3	0,1	0,5	0,2
83 Návštěva jiné kult. akce	0,2	0,6	0,4	0,3	0,3	0,9	0,2
84 Poslech rozhlasu	0,4	0,3	0,2	0,2	0,1	0,3	1,1
85 Poslech televize	8,7	8,8	7,7	6,4	7,6	6,6	12,1
86 Poslech gramofonu, magnetofonu	0,2	0,1	0,2	0,1	0,1	0,5	0,1
87 Četba novin a časopisů	1,1	0,5	1,3	0,6	1,1	0,9	1,7
88 Četba knih	1,7	1,8	2,2	1,9	1,9	2,5	3,8
89 Zájmová umělecká činnost	0,3	0,0	0,1	0,0	0,1	0,9	0,0
Účast na kultuře	13,5	12,6	12,8	10,3	11,9	14,4	19,2
91 Rozhovory s manželem /-lkou/	0,5	0,4	0,7	0,4	0,7	0,1	0,1
92 Rozhovory s dětmi /rodiči/	1,1	1,4	1,6	1,3	3,7	0,6	1,1
93 Rozhovory se širší rodinou	1,4	1,6	1,5	1,3	2,2	1,3	2,6
94 Rozhovory s přáteli	2,6	2,0	2,2	2,3	2,8	3,3	2,6
95 Návštěva sport. utkání	0,2	0,1	0,2	0,1	0,1	0,4	0,0
96 Návštěva kostela	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2
97 Návštěva restaurace apod.	1,2	0,4	0,9	0,4	0,6	1,1	0,3
Sociální kontakty	7,0	5,9	7,2	5,9	10,2	7,0	6,9
01 Jiné činnosti	1,4	0,5	1,6	1,8	2,0	1,2	0,8
02 Odpočinek, nicnedělání	2,0	1,5	2,0	1,3	2,1	1,5	7,3
03 Vypřívování záznam. deníku	1,0	1,2	1,4	1,3	1,6	1,1	1,2
Ostatní aktivity	4,4	3,2	5,0	4,4	5,7	3,8	9,3
Volný čas celkem /51—03/	34,9	30,0	36,3	29,6	43,5	36,8	49,9

gální absence a přes jisté nadhodnocení dat společensky žádoucím směrem tvoří přiznané nepracovní činnosti na pracovišti a prodloužené přestávky na jídlo již 6–8 % vynaloženého pracovního času. U pracovníků, kteří uvedli, že jejich týdenní pracovní doba je 42,5 hodiny (a těch je v Praze i ve zkoumaném souboru absolutní převaha), byl naměřen průměrný čas práce včetně zákonných přestávek na jídlo (tj. položka 11, 14 a zákonná část položky 12) u mužů 39,6 hodin a u žen 36,4 hodiny týdně.

3. Změny v obsahu a charakteru práce provázející vědeckotechnický rozvoj spolu s určitými zvláštnostmi struktury pracovních příležitostí v Praze (relativně vyšší podíl nevýrobní činnosti, služeb, administrativy, vědy a kultury aj.) vytvářejí situaci, kdy poměrně značný podíl pracovních činností je vykonáván buď mimo vlastní pracoviště, nebo mimo rámec normativní pracovní doby. V profesích se složitou duševní prací činila tato položka u mužů 4–5 hodin týdně, vyskytuje se však i v profesích manuálních. Tato část pracovních činností se do značné míry vymyká společenské kontrole a s jejím růstem stoupá význam zejména morálních faktorů pracovní stimulace.

4. Vedlejší pracovní činnost zdaleka není masovým jevem. V průběhu sledovaného týdne se vedlejší výdělečné činnosti věnovalo 6–7 % zaměstnaných žen a 8–12 % zaměstnaných mužů, v průměru každý z nich zhruba 6 až 8 hodin. Srovnání struktury týdenního časového fondu pracovníků s vedlejším úvazkem s ostatními ekonomicky aktivními respondenty ukázalo, že časové výdaje na vedlejší práci nejdou na úkor zkrácení pracovního času v hlavním zaměstnání, ale na úkor ostatních životních činností. 40 % dotázaných zaměstnaných mužů a 20 % žen přitom projevilo zájem o další vedlejší pracovní činnost (20 % mužů a 6 % žen jen ve vlastním oboru, ostatní i v jiném oboru pracovní činnosti). Jde o relativně nevyužitý rezervoár doplňkových zdrojů pracovních sil.

5. Pracovní studijní zatížení studentů a učňů, přes určité rozdíly dané typem školy, pohlavím, věkem aj. je v průměru srovnatelné s délkou pracovního času zaměstnaných žen. Od relativně vyrovnaného průměru se zřetelně odlišují jen učnice, u nichž byly zjištěny časové výdaje na práci a studium pod 30 hodin týdně.

6. Množství času, které věnují pracovní činnosti ženy, výrazně kolísá v závislosti na jejich věku a rodinné situaci. Jestliže u vdaných žen bez dětí byla zjištěna celková týdenní doba práce a času stráveného na pracovišti ve výši 41 hodin, u žen s jedním a dvěma dětmi klesla na zhruba 36 hodin a u žen se třemi dětmi na průměrných 30 hodin (u osamělých žen s dětmi však tento pokles nebyl zaznamenán). Objem pracovní činnosti naopak výrazně vzrůstá u žen ve věku nad 40 let.

Pokus proniknout do vnitřní struktury pracovních činností — i když vzhledem k podmínkám terénního sběru dat a k poznávacím možnostem techniky samé značně hrubý — potvrdil smysluplnost zvoleného přístupu a současně ukázal i směr, jímž by bylo účelné postupovat při analýze pracovní doby v dalších výzkumech.

Doprava

Délka času věnovaného překonávání prostorových vzdáleností je funkcí řady objektivních i subjektivních činitelů — teritoriálního rozmístění pracovních příležitostí a ubytovacích center, silniční sítě a komunikačního systému, ve velkoměstských podmínkách pak především funkcí rozvoje městské hromadné dopravy. 63 % pracujících, kteří se zúčastnili výzkumu časových rozpočtů Pražanů, používá k cestám do práce a z práce městské hromadné dopravy a na tyto cesty spotřebují týdně v průměru 5–6 hodin. Jen 11 % mužů a 3 % žen v našem souboru cestovalo do práce a z práce osobním automobilem (průměrná týdenní časová spotřeba 4–5 hodin). 20 % mužů a 30 % žen chodilo do práce pěšky, jedna cesta jim trvala v průměru asi 20 až 25 minut a týdně vynaložili v průměru 3–4 hodiny.

Zaměstnané ženy, zejména s dětmi, věnují cestám do práce a z práce relativně méně času (vdané ženy se dvěma a více dětmi jen asi 3,5 hodiny); volbu pracoviště přizpůsobují svým časovým možnostem.

Překonávání vzdáleností je však podmínkou i mnoha dalších činností — nákupů, sociálních kontaktů, aktivit volného času; v průměru spotřebují pražští občané na dopravu týdně 9 až 11 hodin, což je množství času řádově srovnatelné s časem věnovaným televizi a veškeré četbě. Dopravní časy se přitom zvyšují u těch občanů, kteří vyjíždějí za rekreací mimo město. Rekreční cesty si vyžádaly v průměru 3,6 hodiny týdně. Do určité míry překvapivým jevem je skutečnost, že průměrné dopravní časové zatížení je relativně rovnoměrně rozloženo po celém území Prahy — u zaměstnaných mužů nebyly zjištěny rozdíly v souhrnných dopravních časech v závislosti na vzdálenosti místa bydliště od centra, u žen se od průměru poněkud odlišovaly jen ženy bydlící bezprostředně v centru města, ani u nich však neklesly souhrnné dopravní časy pod 8 hodin týdně.

Není účelné v této souvislosti znovu zdůrazňovat naléhavost řešení dopravní situace v Praze. Jen pro ilustraci uvedme, že v odpovědích na otevřenou otázku, co nejvíce ztěžuje život občanům Prahy, byla v 73 % dotazníků spontánně uvedena dopravní situace, především problémy městské hromadné dopravy (na druhém místě — v 54 % dotazníků — byly uvedeny problémy zásobování a služeb).

Komplex domácích prací

Třetí skupinou životních činností, které tvoří neoddělitelnou součást každodenního života,

jsou činnosti spojené se sebeobsluhou a obsluhou domácnosti. Ve své podstatě jsou to pracovní činnosti zaměřené na dodatečnou tvorbu a udržování užitečných hodnot, zajišťování a poskytování služeb nezbytných k uspokojení mnoha základních životních potřeb. Tento komplex domácích prací a povinností se postupně stále více dostává do centra pozornosti všech badatelů zabývajících se problematikou časových rozpočtů, a to z řady důvodů. Především jde o činnosti, které vyžadují velmi mnoho času (v našem výzkumu asi 7 % časového fondu zaměstnaných mužů, 16 % časového fondu zaměstnaných žen a 28 % času žen v domácnosti), jehož určitá část je vynakládána neracionálně i s ohledem na stávající společenské a individuální podmínky a další část by bylo možno ušetřit přesunutím neproduktivní individuální práce do zespolčenštěné sféry. V racionalizaci domácích prací je právem spatřován hlavní zdroj časového prostoru pro nové, kultivující se a rozvíjející lidské potřeby. Druhou příčinou zvýšeného zájmu o domácí práce je skutečnost, že jejich nerovnoměrná dělba mezi obě pohlaví je v současné fázi společenského vývoje v socialistických zemích základním diferenciacním faktorem celé struktury životních činností mužů a žen. Větší objem času, který – ve srovnání se svými mužskými partnery – vynakládají ženy na domácí práce (ve výzkumu činil rozdíl v dělnických domácnostech 16,3 hodiny a v zaměstnaneckých domácnostech 13,2 hodiny), jde na úkor všech ostatních činností, počínaje sférou společenské práce a konče volným časem.

Také výzkum časových rozpočtů Pražanů se domácími pracemi zabýval velmi podrobně, a to nejen jejich trváním a strukturou, ale i jejich vazbou na podmínky života, rodinnou situaci, kvalitu bytu ap. na jedné straně, a na postoje, názory na straně druhé. Získané výsledky jsou natolik obsáhlé, že vyžadují samostatné zpracování. V současné fázi interpretace proto uvedme alespoň některé dílčí závěry:

1. Srovnání s výsledky výzkumu časových rozpočtů v roce 1967 (velká města ČSR) naznačuje, že (přes určité problémy dané ne zcela srovnatelnou klasifikací) celkový objem času vynaloženého na komplex domácích prací a obsluhy domácího hospodářství pravděpodobně poněkud klesá, výrazněji u žen než u mužů.

2. Současně s tímto poklesem probíhá postupně a pozvolně vyrovnávání podílu obou pohlaví. Jestliže v roce 1967 věnovaly komplexu domácích prací dělnice ve městech s více než 100 000 obyvateli 2,9krát více času než dělníci a zaměstnankyně 2,5krát více než zaměstnanci, činil odpovídající násobek u zkoumané pražské populace v roce 1976 v socioprofesionální skupině dělníků 2,6 a ve skupině zaměstnanců 2,0.

3. Objektivní posuny v podílu obou pohlaví na domácích pracích jsou doprovázeny a pravděpodobně také do určité míry stimulo-

vány posuny ve sféře vědomí. V názorech na dělbu práce v rodině dochází ke zřetelnému pohybu. Vedle činností, které jsou veřejným míněním stále ještě v souladu s tradicí přisuzovány jen jednomu pohlaví (patří k nim především opravářské a údržbářské práce včetně údržby motorových vozidel, které jsou téměř jednoznačně hodnoceny jako práce mužské, a naproti tomu opravy oděvů a žehlení, které mají statut prací ženských), vyděluje se skupina činností téměř shodně považovaných za práce vhodné pro obě pohlaví: učení a procházky s dětmi, nákup potravin a úklid bytu. I u řady dalších domácích prací se však názory na tradiční dělbu narušují: 59 % mužů a 68 % žen se domnívá, že mytí nádobí je také mužská práce, 55 % mužů a 60 % žen považuje za správné, aby se muž podílel na praní prádla, muž má pomáhat i při péči o nemocné dítě. Relativně menší posun byl zaznamenán u vaření: za společnou práci je označilo 35 % mužů a 41 % žen.

4. Podíl mužů na domácích pracích vzrůstá zejména ve volných dnech. V pracovních dnech věnují muži domácím pracím asi hodinu a ženy asi tři hodiny, z toho hodinu přípravě jídel. V nepracovních dnech se podíl poněkud vyrovnávají – u zaměstnaných mužů byly změřeny průměrné hodnoty 2,5 až 3 hodiny, u zaměstnaných žen asi 4,8 hodiny (přitom spotřeba času na přípravu jídel se pohybuje kolem dvou hodin).

5. Nejvýraznějším faktorem diferencujícím množství času vynaloženého na domácí práce – nebereme-li v úvahu příslušnost k různému pohlaví – je rodinný stav a počet dětí. Již samo uzavření sňatku (pravděpodobně ve spojení se vznikem samostatné domácnosti) znamená pro zaměstnanou ženu zvýšení objemu domácích prací asi o 6–8 hodin týdně (svobodné ekonomicky aktivní ženy v našem souboru věnovaly domácnosti týdně 16,3 hodiny, rozvedené ženy a vdovy bez dětí 18,9 a vdané ženy bez nezaopatřených dětí 24,7 hodiny). U mužů činí tato „daň za sňatek“ asi 3–4 hodiny. S přibývajícím počtem dětí se náročnost domácích prací zejména pro ženu rychle zvyšuje – zaměstnané ženy s jedním nezaopatřeným dítětem vynaložily týdně na domácí práce 27,4 hodiny, se dvěma dětmi 30 hodin a se třemi dětmi 37,6 hodin.

6. Celkový objem domácích prací vzrůstá s počtem členů domácnosti: výzkumem však dosud nebyl prokázán výraznější vliv takových faktorů, jako je velikost a kvalita bytu, vybavenost domácnosti zdrojem teplé vody i některými spotřebiči. Tento problém bude muset být dále zkoumán jemnějšími metodami. Naproti tomu bylo prokázáno, že objem domácích prací vzrůstá v domácnostech vlastních zahrádku, auto, chatu, i v domácnostech žijících v rodinných vilkách. Například jen úklid bytu a domu vyžadují u manželských párů žijících ve vilce týdně o 2 hodiny více času než u obyvatel družstevních a státních bytů. Také průměrný rozdíl v celkovém objemu domácích prací manželských párů

vlastních a nevlastních chatu činil týdně asi 2 hodiny. Údržbě motorových vozidel v domácnostech s autem bylo věnováno týdně v průměru asi 2,5 hodiny.

7. Rozhodující položkou v ženském souboru domácích prací je příprava jídel. Přestože se ve 33 % studovaných domácností stravují v poledne všichni členové v některém zařízení společného stravování, nevede toto využití společenských služeb k výraznějšímu snížení časové spotřeby na přípravu jídel v domácnostech. Rozdíl mezi množstvím času věnovaného vaření zaměstnanými ženami v domácnostech, kde se v poledne stravují v zařízení hromadného stravování všichni členové, ve srovnání s domácnostmi, z nichž se v poledne nestravuje mimo domácnost nikdo, činí týdně jen 0,6 hodiny.

8. Využívání služeb, zejména těch, které by se mohly projevit ve snížení pravidelného objemu domácích prací, je zatím relativně nízké. Častěji jsou využívány tyto služby: čištění oděvů (92 % domácností), instalatérské a jiné drobné řemeslnické služby (48 % domácností), šití oděvů (46 % domácností) a žehlení nebo mandlování prádla (43 % domácností). Praní ložního prádla si nechává dělat za úplatu jen 20 % domácností, opravy oděvů 29 % domácností a běžnou údržbu automobilů 7 % domácností (48 % domácností přitom vlastní osobní automobil). Lze předpokládat, že vedle objektivních faktorů kvality a ceny služeb se na jejich relativně nízkém využívání podílí i postoje zázemí. S názorem, že je lépe zaplatit peníze za služby, pokud nám to šetří čas, vyslovilo souhlas jen 52 % dotázaných. Hodnota volného času se zvyšuje jen zvolna. V zájmovém konfliktu domácnost a volný čas je první činitel silnější. 55 % dotázaných například neodmítlo názor (součet hlasů pro a nerozhodných), že byt musí být vždy dokonale uklizen, třeba i na úkor volného času, a 51 % dotázaných neodmítlo názor, že správná hospodyně pere všechno prádlo sama.

I tento první a velmi hrubý přehled některých zjištění týkajících se komplexu domácích prací potvrzuje, že v této oblasti zůstávají mnohé otázky nezodpovězeny, a to jak pokud se týká časového efektu měnících se materiálních podmínek života. tak pokud se týká efektu postojových predispozic a hodnot. Hledání odpovědí na ně je podmínkou racionálnější a účinnější společenské intervence do této sféry.

Uspokojování biologicko-fyziologických potřeb

Z komplexu činností, jimiž jsou uspokojovány biologicko-fyziologické potřeby, jsou časovými rozpočty zachycovány především: čas věnovaný jídlu, péči o sebe, lékařské péči a spánku. Nejvýznamnější je poslední z nich, protože představuje základní dlouhodobou podmínku zdravého lidského života a ve struktuře časového fondu absolutně nejvyšší, relativně nejhomogennější a nejméně proměnlivou složku. Názory fyziologů na objektivní

potřebu spánku se značně liší — za relativně spolehlivou střední normu lze považovat historickým vývojem formulovaný a boji dělnické třídy prověřený požadavek osmihodinového spánku denně. Těchto hodnot dosahuje v našem výzkumu pouze ekonomicky neaktivní populace. Střední délky spánku u zaměstnaných mužů a žen se pohybují v pracovní dny těsně pod hranici 7 hodin a jen ve dny nepracovní dosahují 8—8,5 hodiny. Množství spánku výrazně klesá v rodinách s dětmi, a to zejména u žen — zaměstnané ženy se třemi nezaopatřenými dětmi v našem výzkumu spaly v průměru týdně jen 49,7 hodin. S tímto objektivizovaným zjištěním korelují i názory respondentů. Jen 46 % zaměstnaných mužů a 40 % zaměstnaných žen považuje své množství spánku za dostatečné (podle časových záznamů spali v průměru asi 54 hodin týdně), 48 % mužů a 55 % žen označilo množství svého spánku za spíše nedostatečné (změřené střední hodnoty činily asi 50—51 hodin), 6 % mužů a 3 % žen pociťuje mimořádný nedostatek spánku (průměrné hodnoty se u mužů snížily pod 48 hodin, u žen pod 47 hodin týdně).

Napjatost každodenního životního režimu tedy nedovoluje některým skupinám, zejména zaměstnaných žen, plně uspokojit potřebu spánku (kromě již uvedených k nim patří například pracující ve třísměnných provozech). Lze proto předpokládat, že s postupným uvolňováním časového režimu bude část vytvořeného časového fondu využita některými sociálními skupinami k odstranění trvalého spánkového deficitu.

Volný čas

Společensky nejvýznamnější skupinou v souboru ostatních aktivit, tradičně označovaných jako volný čas, jsou činnosti zahrnuté do komplexu *sebevzdělávání a participace*. Význam těchto činností je dán jejich tvůrčím charakterem, který z nich činí — abstrahujeme-li od některých problémů efektivnosti — nástroj individuálního i společenského rozvoje. I když uvedené konkrétní výčet činností, tak jak je lze identifikovat a měřit v časových záznamech, nevyčerpává všechny formy, jimiž probíhá proces dalšího vzdělávání a účasti na řízení společnosti (prostorem pro účast na řízení a rozšiřování znalostí je především sama pracovní činnost), představuje jejich podstatnou složku, na jejímž rozšiřování má společnost mimořádný zájem.

Výzkum časových rozpočtů Pražanů potvrdil, že podíl pracujících na těchto činnostech je zatím značně nerovnoměrný. Alespoň jednou měsíčně se podle vlastního vyjádření zúčastňuje schůzí 23 % dělnic, 40 % dělníků, 43 % zaměstnankyň a 57 % zaměstnanců, ostatní navštěvují schůze méně často, nebo vůbec ne. Podobné relace, i když s absolutně nižšími hodnotami, byly zjištěny i u účasti na přednáškách a kursech, výkonu veřejných funkcí, sebevzdělávání. Obecně lze říci, že na participačních a vzdělávacích aktivitách se

podílejí častěji muži než ženy, zaměstnanci více než dělníci. Účast roste také se vzděláním a složitostí práce — například skupiny pracovníků vykonávajících složité profese duševní práce věnovaly týdně uvedeným činností v průměru 3,8 hodiny, kdežto pracovníci nejjednodušších manuálních profesí jen 0,8 hodiny.

Vzhledem ke značné nerovnoměrnosti rozložení jsou v průměrných časových rozpočtech participační a vzdělávací aktivity zastoupeny poměrně malými hodnotami. Za nízkými průměry je však skryta skutečnost, že ve struktuře životních činností těch pracujících, kteří se uvedenými aktivitami skutečně zabývají, je jejich podíl podstatně výraznější. Například zaměstnaní muži, kteří se věnovali v průběhu týdne sebevzdělávání a studiu (aktivita 55 v tabulce 1), vynaložili na tuto činnost 4,9 hodiny a zaměstnané ženy 3,6 hodiny.

Technické a manuální aktivity mají ve struktuře využití volného času významnější postavení, především zásluhou prolínání zájmové i materiální motivace. Jejich 'nejtypičtějším představitelem jsou ženské ruční práce a zahrádkaření (použitá klasifikace činností operativně zařadila všechny uvedené činnosti do bloku volného času s vědomím, že část z nich má — alespoň u některých respondentů — povahu činností nutných). 71 % zkoumaných domácností bylo vybaveno šicím nebo pletacím strojem (vybavenost vedla ke zvýšení množství času na ruční práce v průměru o 1,5 hodiny týdně) a 16 % domácností mělo vlastní zahrádku (na její ošetřování vynaložil každý dospělý člen těchto domácností zhruba 3—4 hodiny týdně).

Údaje o délce *pohybových aktivit* je nutno hodnotit s vědomím, že výzkum probíhal v atmosféricky relativně příznivém období pozdního jara. Výzkumem bylo zjištěno poměrně vysoké zastoupení sportovních činností: asi 30 % ekonomicky aktivních mužů věnovalo sportu týdně v průměru cca 5 hodin a více než 2,4 % ekonomicky aktivních žen v průměru 2,4 hodiny. Na druhé straně asi 40 % mužů a 50 % žen vypovědělo, že nesportují vůbec; podíl nesportujících výrazně vzrůstá s věkem. Naproti tomu zjištěné průměrné délky pobytu v přírodě nejsou příliš velké. Výzkumem přitom byly zaznamenány některé paradoxní jevy. Množství času stráveného v průběhu týdne vycházkami v domácnostech vlastních auto a chatu je nižší než v domácnostech bez tohoto vybavení. Délka pobytu v přírodě se vyrovnává vyšším podílem zahrádkaření. Podíváme-li se na strukturu týdenního časového fondu těch respondentů, kteří ve zkoumaném týdnu cestovali na chatu, za rekreaci mimo Prahu, zjistíme, že průměrná délka trvání rekreační dopravy je vyšší než celotýdenní pobyt na vycházkách; i zde působí zahrádkaření jako kompenzační faktor.

Ve specifických podmínkách Prahy jako tradičního kulturního centra se problém *kul-*

turní participace posouvá do zvláštní roviny. Bohatostí a kvalitou nabídky vytváří pražský kulturní život mimořádně příznivé podmínky pro nejrůznější formy kontaktu s kulturními hodnotami, i když s některými problémy — nerovnoměrné územní rozmístění kulturních zařízení, nízká kulturní vybavenost sídlišť, nedostatky v městské hromadné dopravě aj. Za situace, kdy základní objektivní limity nejsou situovány v rovině příležitosti k účasti na kultuře, může analýza forem kulturní participace přinést řadu cenných poznatků právě o diferenciální síle řady dalších sociálních, ekonomických, psychických a jiných faktorů. Z velkého objemu informací o rozsahu kulturní participace, získaných výzkumem časových rozpočtů. lze v současné fázi zpracování uvést alespoň tato zjištění:

1. Časově i významově převažující formou kulturní participace je poslech televize, jehož průměrná délka se ve srovnání s údaji výzkumu z r. 1967 (velká česká města) spíše poněkud zkrátila. Převažuje selektivní poslech vybraných pořadů, délka poslechu klesá se vzděláním a poněkud se zvyšuje s rostoucím věkem. 10 % zkoumaných domácností dosud nevladní televizní přijímač.

V pracovní dny se průměrná délka poslechu pohybuje od třetí čtvrti do jedné hodiny, ve dny nepracovní se blíží jedné a půl hodině. Pohled na časovou strukturu týdenních činností těch respondentů, kteří se vůbec nevěnovali poslechu televize, ukazuje, že nejde o alternativní záměnu, kdy na místo televize nastupuje jiná forma kulturní participace, ale o výrazné snížení objemu kulturní participace na úroveň asi 4 hodin týdně u zaměstnaných žen a 6 hodin týdně u zaměstnaných mužů.

2. Devadesát procent času věnovaného kulturní participaci je stráveno aktivitami vykonávanými doma. 60 % dotázaných také vypovědělo, že prakticky netraví volné večery mimo domov. 20 % dotázaných přiznalo, že prakticky nechodí do kina (frekvence návštěv méně často než 1—2krát ročně nebo vůbec ne); 48 % dělníků a 31 % zaměstnanců nechodí do divadla. 74 % dělníků a 54 % zaměstnanců vůbec nechodí na koncerty vážné hudby. Častější participaci na kulturních aktivitách mimo domov nalézáme u mladších lidí, u svobodných — a přirozeně také u pracujících s menší frekvencí vyjíždky za rekreací mimo Prahu.

3. Zájmové umělecké činnosti se věnuje jen velmi málo občanů. Ve sledovaném týdnu to byla jen 3 % ekonomicky aktivních respondentů a 27 % studentů a učňů. Muži věnovali zájmovým uměleckým činnostem v průměru 3,5 až 4 hodiny týdně, ženy o polovinu méně.

V zásadě lze tedy konstatovat, že bohatá kulturní nabídka je v Praze využívána velmi nerovnoměrně. Vedle základního jádra pravidelných návštěvníků kulturních akcí zůstává značná část občanů stranou kulturního života města.

Poslední studovanou skupinu aktivit volného času představují nejrůznější formy *sociál-*

nich kontaktů. Největší podíl na nich má vnitrodenní komunikace. Styky s přáteli mimo rodinu jsou častější u mladých a svobodných lidí, s věkem jejich objem výrazně klesá.

Vyjdeme-li z operativního vymezení *volného času* jako času věnovaného ostatním aktivitám, s výjimkou práce, dopravy, domácích povinností a uspokojování biologicko-fyziologických potřeb, pak je přirozené, že celkové množství volného času odráží především základní diference v objemu pracovních činností. Největší rozdíly v množství volného času jsou tak mezi ekonomicky aktivními a neaktivními respondenty (průměrná diference se pohybuje kolem 10 hodin týdně) a dále mezi oběma pohlavími (rozdíly zhruba 5–6 hodin). Třetím výrazným diferencujícím faktorem – projevujícím se zejména u žen – je fáze rodinného cyklu indikovaná rodinným stavem, popřípadě věkem. Výrazně více volného času bylo zjištěno u mladých lidí a u svobodných respondentů. Ostatní osobnostní indikátory diferencují celkové množství volného času méně výrazně nebo nepravidelně.

Pocit dostatku volného času mělo 27 % zaměstnaných mužů a 16 % zaměstnaných žen – změřené hodnoty dosahovaly 36 hodin u mužů a 34 hodin u žen. 58 % mužů a 64 % žen považovalo množství svého volného času za spíše nedostatečné (odpovídající zjištěné hodnoty 35,5 hodiny a 29 hodin) a 15 % mužů a 20 % žen má pocit mimořádného nedostatku volného času (údaje z časového rozpočtu u mužů 34 hodin, u žen 28 hodin). Z těchto zjištění vyplývá, že subjektivní reflexe vlastní životní situace v podstatě akceptuje jako hodnotící standard diferenciaci v množství volného času mezi pohlavími (hodnoty, které ženy považují za dostatečné, jsou u mužů klasifikovány jako mimořádný nedostatek) a stupeň spokojenosti nebo nespokojenosti je závislý na vnitroskupinových diferencích v konfrontaci s rozvinutostí struktury uvědomovaných potřeb. Pohled na strukturu využití volného času v závislosti na celkové spokojenosti s jeho objemem ukazuje, že nejsilněji jsou uvědomovány nerovnosti v objemu kulturní participace – rozdíl v množství času věnovaného účasti na kultuře mezi respondenty spokojenými a nespokojenými s množstvím volného času je 6 hodin týdně.

V pracovní dny se množství volného času pohybuje kolem tří hodin u zaměstnaných žen, u mužů pod hranici čtyř hodin. V jeho struktuře výrazně převažují kulturní aktivity (absorbují zhruba 40 % volného času) a z nich především poslech televize. Ve volné dny vzrůstá průměrné množství volného času na necelý dvojnásobek – u mužů činilo 7–7,5 hodiny, u žen 5,5–6 hodin. V absolutních hodnotách se ve volné dny zvětšuje objem času věnovaného všem činnostem s výjimkou participace a vzdělávání. Mění se však vnitřní relace mezi skupinami aktivit – kulturní participace ustupuje poněkud do pozadí a ros-

te podíl technických, manuálních a pohybových aktivit.

Hlubší vzhled do kvalitativní struktury aktivit volného času bude předmětem další fáze zpracování výzkumu, stejně jako řada dalších věcných i metodologických otázek – např. analýza výskytu aktivit a jejich frekvence, rozložení aktivit v průběhu dne, analýza souvislosti mezi peněžními a časovými rozpočty a jiné.

*Eliška Rendlová
Jana Vítečková*

Některé specifické přístupy k sociální analýze v o. p. Škoda, Plzeň

Tak jako v jiných podnicích, i v o. p. Škoda v Plzni přistupujeme k realizaci komplexní sociální analýzy tak, aby tvořila objektivní, vědeckými metodami podložený základ a východisko pro prognózování a sestavování sociálních programů a plánů. V tomto článku se nechceme zabývat vlastní metodikou analýzy, ale sdělit některé zkušenosti z naší práce, související s konkrétním řešením sociálních problémů spojených s technologickými změnami, jmenovitě se zaváděním nové výroby v R-hale, což se promítne i na ostatní pracoviště podniku.

Vzhledem k tomu, že každá změna ve výrobní a technické oblasti podniku s sebou nesí i změny v oblasti sociální, je třeba uvažovat o jejich řešení již v přípravné fázi.

I.

Faktory vyplývající z celkové současné situace v oblasti pracovních sil v podniku a celé plzeňské aglomeraci

Uvedené faktory vyplývají z celkové situace v oblasti pracovních sil v podniku a v jeho zájmové oblasti. Tyto faktory mohou negativně působit na vědomí pracovníků a vytvářet psychické bariéry v motivaci proti potřebné mobilitě a socioprofesionálním změnám. Proto je nutné již v současné době vytvářet podmínky pro jejich překonávání.

1. Nedostatek pracovníků v podniku

Nedostatek pracovníků je způsoben napjatou situací ve zdrojích pracovních sil v zájmové oblasti podniku. Nedostatek pracovních sil se týká zejména výrobních dělníků, jsou jim však poznamenány i všechny ostatní kategorie pracovníků podniku. Proto je přerозdělování určitých skupin pracovníků spojeno s vysokými nároky na prosazování celopodnikových zájmů i za cenu způsobení určitých obtíží ve vlastním závodě nebo útvaru.

Zajištění náročné výroby v R-hale předpokládá

– vytvořit jádro kvalifikovaných pracovníků pro R-halu ze zkušených a uvědomělých pracovníků podniku

– rozmislovat nově získané pracovníky především jako náhradu za pracovníky převa-